

Степан СВОРАК

ORCID: 0000-0003-4077-7183

Уляна ХОЛОД

ORCID: 0000-0002-1950-2225

ТЕРОР ТА РЕПРЕСІЇ НКВС ПРОТИ МОЛОДІЖНОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ПІДПІЛЛЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНУ (1944-1953 РР.)

Актуальність проблеми ліквідації підпілля молоді у перше повоєнне десятиліття ХХ століття полягає в тому, що сьогодні у час нової визвольної війни української нації уже у 21 столітті необхідно сформулювати нову сучасну стратегію патріотичного виховання молоді, на основі аналізу європейського досвіду роботи закладів освіти та позашкільних виховних установ, розробити новітню тактику виховання, сформувати загальнодержавне та загальнонаціональне бачення цього процесу з урахуванням місцевих та регіональних особливостей, звичаїв та традицій нації.

Тому вивчення, аналіз та узагальнення колосального досвіду роботи з молоддю Організації Українських Націоналістів протягом 30-50 х років 20 століття без сумніву варте уваги політологів, педагогів, юристів та істориків.

Сьогодні, у час повномасштабної війни з росією, як ніколи актуальним стає досвід та уроки, які винесли українці із національно-визвольної війни у західноукраїнських землях другої половини 40-х – початку 50-х рр. ХХ століття. Проблема загострюється ще й тому, що російська окупаційна влада на тимчасово окупованих територіях України оперативно насаджує «російський світ» і проросійську систему освіти. Протистояння нації російській освіті та виховній машині ще у перші післявоєнні роки розробила і успішно апробувала у західноукраїнських землях Організація Українських Націоналістів.

Ще до повернення у західноукраїнські землі, більшовики мали певні відомості про український революційно-визвольний рух від своїх резидентів, парашутистів та партизанів. Вони знали, напевно, що цей національно-визвольний рух має підтримку широких народних мас, а українська самостійницька ідея – глибоке історичне коріння. Визначаючи головні пріоритети українських революціонерів, П. Полтава наголошував, що бандерівці не припиняють «проти більшовицької боротьби аж до повного визволення України з-під гніту більшовицького панування» [1, с. 127]. Свідомі національні сили в Україні першою і безпосередньою метою вважають не дозволити більшовицьким загарбникам закріпитися на окупованих землях і безкарно грабувати український народ і боронити українських патріотів перед терором МВД і МГБ.

П. Полтава цілком справедливо твердив, що новий тип української людини, яка уже нічого спільного не має з колишнім українцем – рабом Москви і Варшави, кується у «вогні безпосередньої боротьби» [1, с.157], а ця боротьба вимагає застосування радикальних, часто насильницьких методів, не зважаючи на те, що вони суперечать законам держави-окупанта і ними суворо переслідуються. Провідні ідеологи КП(б)У розуміли, що замовчати цю боротьбу не вдасться, що треба буде погодитися з фактом її існування і що, в той же час, необхідно буде вибрати відповідні засоби для її розгрому та повного припинення з метою збереження єдності імперії.

Вони розробили навіть «українську» модифікацію радянського патріотизму, в якому для українця вітчизна – це СРСР, а Україна – тільки «рідний край». Це висловлювалось, на думку професора В. Кубійовича, приблизно так: «Для українця любов до своєї вітчизни – це любов до СРСР, і любов до України, до рідного народу, до його історії, до його мови, любов до надбань матеріальної і духовної культури українського народу, до «братнього» російського народу і всіх народів СРСР» [2, с. 699].

Проте дуже скоро представники партійних організацій та органів державного управління в західних областях України зрозуміли, що, користуючись широко підтримкою мас, патріотичний рух має необмежений вплив на господарське життя і культуру краю. Тому українські патріоти, підкреслював П. Полтава, вважають себе «у стані постійної війни з окупантами» [1, с. 158], адже «всяка «законна боротьба» є лише маскуванням співпраці з окупантом, угоди́вства з ними» [1, с. 159].

Тому журнал «Більшовик» ще в 1944 році в передовій статті наголошував: «Без цілковитого й остаточного викриття українсько-німецьких націоналістів та ліквідації їх впливів неможлива відбудова народного господарства і відновлення культури» [3, с. 713].

Револуційно-визвольні ідеали на Західній Україні у повоєнний період не були витвором однієї людини чи групи людей, як це старалася подати українська радянська історична наука. Боротьба за них стала продовженням попередніх визвольних змагань нації за свої природні права. Форми та методи цієї боротьби були продиктовані історичними прорахунками і помилками, а стратегія і тактика боротьби зумовлена, з одного боку, оперативною обстановкою, а з іншого - тактикою ворога. На передньому фронті національно-визвольних змагань стояла українська національно свідомо молодь.

Це був чинник, що постійно хвилював і тривожив і партійну верхівку, і органи внутрішніх справ та безпеки західного регіону УРСР. За даними, що надходили на ім'я Л. М. Кагановича до Києва про підсумки боротьби з «українсько-німецькими націоналістами», зокрема наголошувалось: «Втрати українсько-німецьких націоналістів і їх банд за період боротьби з ними в кілька разів перевищують кількість членів ОУН (підкреслено авт.) і бандитів, що знаходились на обліку. Це ще раз показує те, що українсько-німецькі націоналісти ма-

ють певне середовище, за рахунок якого вони поповнюють свої ряди». Тому партія, змінюючи тактику боротьби, поставила завдання: «увага повинна бути спрямована не тільки на знищення озброєних банд, але і на знищення умов, що породжують ці банди» [4 спр. 62, арк. 34].

Одним з найголовніших стратегічних завдань в закладах освіти партія вважала розширення мережі комсомольських осередків, залучення до комсомолу місцевої молоді.

Однак, всі намагання партійних органів прискорити ріст комсомольських організацій, в першу чергу в загальноосвітніх школах та вузах, були марними. Так, темп росту комсомольських організацій в освітніх закладах західного регіону УРСР у 1946 році в порівнянні з 1945 роком був значно нижчий, а в окремих областях приросту або не було зовсім, або він був незначним [4, спр. 62, арк. 37-38]. Разом з тим, в учнівські середовища широко проникали націоналістичні ідеї та погляди, в школах формувалися молодіжні організації патріотичного спрямування.

Перебуваючи у відрядженні з 15.IV. по 27.IV. 1946 р. в Тернопільській області та ознайомившись зі станом справ на місці, інспектор Відділу західних, Ізмаїльської і Закарпатської областей ЦК КП(б)У М. Яковлев, наголошував: «Заслужовує на увагу і той факт, що внаслідок слабкої політико-виховної роботи серед населення багато молоді втягувалось в антирадянські оунівські організації». Наприклад: в селі Заболотівка Чортківського району під час його перебування було заарештовано 7 учасників оунівського підпілля шкільного віку [4, спр. 192, арк. 10]. Організація складалася виключно з молоді. В с. Буданові 24.IV. 1946 р. заарештовано 4 члени ОУН, 1929 року народження [4, спр. 192, арк. 11].

Тому вже з початку 1947 року органи НКВД, виконуючи рішення ЦК КП(б)У від 4.X. 1946 р., спрямоване на посилення боротьби з ОУН, організували ретельну перевірку освітніх установ, підприємств і транспорту з метою виявлення ворожих елементів.

У результаті проведеної роботи в навчальних закладах Львова за 2 місяці виявлено 14 учасників ОУН з числа викладачів та студентів, а за 5 місяців 1947 року у Львівській області за участь в ОУН заарештовано 45 осіб молоді шкільного віку [4, спр. 175, арк. 1]. Лише в одному педучилищі № 2 м. Львова, де навчалося 214 учнів, в тому числі 174 місцевих, з яких на оперативному обліку перебували і активно «розроблялись» районним відділенням МГБ як учасники ОУН 11 осіб. Серед них студенти – А. Грева, О. Коваль, О. Мороз, котрі особливо активно проводили антирадянську діяльність, а в минулому – були членами націоналістичної молодіжної організації «Курінь Молодець» Окружного проводу ОУН м. Сокаль. Студентка С. Муха, наприклад, була керівником юнаків під псевдонімом «Рибак». Вона виховувала молодь в національному дусі і збирала продукти харчування для УПА. Її співкурсниця Ю. Поперека підтримувала зв'язок з керівником Обласного проводу ОУН під псевдонімом «Черемха». В

училищі неодноразово зафіксовувалися випадки появи, особливо перед виборами до Верховної Ради УССР, листівок націоналістичного змісту [4, спр. 175, арк. 10].

Всебічний аналіз документів з історії національно-визвольної боротьби і зокрема ідейно-політичної діяльності ОУН у справі виховання та підготовки молоді ще раз доводить, що на цій ділянці роботи підпілля досягло значних успіхів. Досить виразним показником цих успіхів була підпільна література ОУН-УПА, котра допомагала націоналістам пропагувати і поширювати ідеї серед молоді та інтелігенції [5]. Підпільники не шкодували ні засобів, ані сил для видання та поширення серед молоді ряду періодичних видань. У 1947 році було започатковано видання журналів ОУН для молоді: «На чатах» (для старшого шкільного віку) і «На зміну» (для молодших школярів). Крім того, УПА видавала також свій журнал для молоді під назвою «За Волю України». Один із керівників ОУН «60б», оцінюючи появу та поширення серед учнів і молоді оунівського журналу «Юні друзі» (№ 1), видрукуваного на машинці, в своїй директиві, захоплений Золото-потіцьким РВ МГБ Тернопільської області при «ліквідації» підпільника за псевдонімом «Старий» пише, що поява журналу для молоді – справа дуже бажана, «це один із способів добратися в молодіжне середовище, прекрасний спосіб виховувати і вести молоде покоління у бажаному нам напрямку» [4, спр. 5039, арк. 193].

Культурно-освітня і видавнича діяльність Організації Українських Націоналістів в умовах військових дій та підпілля стала яскравим підтвердженням слів О. Ольжича про те, що «український націоналізм творитиме культуру героїчної доби – культуру націоналістичну, що значить українську культуру – найглибше й найбільш українську» [6, с. 3]. Логічно узагальнюючи його концепт, П. Полтава наголошував «чим скоріше український народ опиниться у власній самостійній державі, тим скоріше він підніметься до рівня найкультурніших народів» [1, с. 161]

Поряд з виховними заходами підпільники активізували й організаційно-політичну діяльність. У результаті правильно продуманої та організованої роботи членів ОУН у Львівському державному університеті імені Івана Франка, Львівському педагогічному та вчительських інститутах, у ряді загальноосвітніх шкіл західних областей УРСР у першому повоєнному п'ятиріччі були утворені добре законспіровані осередки Організації Українських Націоналістів [4, спр. 5039, арк. 233].

Тому, з початку 50 років Організація Українських Націоналістів змінює тактику роботи, стимулюючи частину національно свідомої молоді до вступу в шкільний комсомол для підривної роботи зсередини.

Показовою в цьому плані є діяльність націоналістичної організації в Золотниківській середній школі Тернопільської області, членами якої була значна частина комсомольців школи, що змусило Золотниківський райком КП(б)У провести пленум, на якому було обговорено питання про навчально-виховну роботу в

школах району, а Політбюро ЦК КП(б)У 4 квітня 1951 року навіть прийняло постанову «Про надзвичайний стан навчально-виховної роботи в Золотниківській СШ Тернопільської області». Проте це був не поодинокий випадок, на який так серйозно відреагували партійні органи, а лише один з типових в Західній Україні і поширених в школах сходу УРСР, про що свідчать матеріали, підписані міністром державної безпеки УРСР М. Ковальчуком під грифом «цілком таємно».

Ще в квітні 1951 року органами МГБ Волинської області були викриті і заарештовані члени активної антирадянської націоналістичної молодіжної організації в с. Лукові (райцентрі) Волинської області, що називалася «МОН» (Молодіжна Організація Націоналістів). Всі учасники цієї організації були учнями старших класів Луківської СШ, а організатором виступав В. Мелешук, член ВЛКСМ. Учні читали антирадянську літературу, розповсюджували листівки, вивісили національний прапор над будинком райвиконкому. З метою конспірації члени «МОН» вступали в комсомол, і, перебуваючи в його рядах, спрямовували свою діяльність на розвал комсомольської організації [4, спр. 805, арк. 41].

Так, заарештований В. Піонтковський на допиті сказав: «Я робив все, щоб скомпрометувати комсомол і розвалити роботу. Комсомол був ширмою, за якою приховувалась наша організація» [4, спр. 805, арк. 43].

Організація була добре законспірована і протягом тривалого часу мала «деякий вплив на частину учнів школи» [4, спр. 1131, арк. 156]. Хвилював же комсомольські та партійні органи навіть не сам факт діяльності організації, а швидше те, що про існування антирадянської організації в школі знало багато учнів, проте жоден з них не заявив у відповідні органи.

Цього ж року в Острозькому районі Рівненської області була виявлена молодіжна антирадянська націоналістична організація під назвою «Організація вільних козаків», створена В. Пантюшком ще восени 1946 року. Ця націоналістична організація мала свою програму і ставила завданням, за протоколом допитів в МГБ, створення на території УРСР « нової держави буржуазного типу » [4, спр. 1143, арк. 2].

З метою пропаганди виготовлялись і поширювались антирадянські листівки, здійснювались збройні терористичні акти над радянськими працівниками. Антирадянська націоналістична організація у своєму складі нараховувала більше 40 осіб членів і співчуваючих, з яких заарештовано у квітні 1951 року – 19, в тому числі 8 членів ЛКСМУ [4, спр. 1143, арк. 3].

Комсомольцем був і сам В. Пантюшко. Райком комсомолу висунув та утвердив його секретарем комсомольської організації села Михайлівці, і навіть після арешту В. Пантюшка секретар Острозького райкому ЛКСМУ М. Синіков дав йому позитивну характеристику [4, спр. 1143, арк. 5].

За весь 1950 рік органами МГБ Станиславівщини було репресовано 1.416 молодих людей, а лише за 1 півріччя 1951 року в Станиславівській (нині Івано-Франківська) області було засуджено 960 молодих осіб комсомольського віку, в тому числі 67 членів ВЛКСМ [4, спр. 803, арк. 158].

Проте західні області України не були в цьому плані виключенням. Молодіжні підпільні організації створювалися в багатьох школах України, про що у своїй довідці завідувачу відділу партійних, профспілкових та комсомольських органів ЦК КП(б)У К. Москальцю повідомляв 20.XI. 1951 року секретар ЦК ЛКСМУ Л. Шендрик.

В червні 1951 року органами МГБ в Сердюківській семирічній школі Ротмістровського району Київської області була викрита дитяча організація, що об'єднувала в своїх рядах 20 учнів школи; організація мала свій прапор та членські квитки [4, спр. 1131, арк. 145].

За час з 1 липня 1951 року по 20 квітня 1952 року органами МГБ УССР в результаті проведених агентурних заходів було викрито 42 молодіжні націоналістичні групи загальною кількістю 182 учасників. З них в західних областях – 35 груп і 155 членів, у східних областях – відповідно 7 і 27 учасників. Віковий склад заарештованих розподілявся так: діти до 17 років – 11, молодь від 17 до 20 – 88, від 21 до 25 – 64, старших від 25 років – 19 чоловік [4, спр. 2, арк. 94]. З них студенти вузів складали 19 чоловіків, учні технікумів і середніх шкіл – 29, учні початкових шкіл – 9 [4, спр. 2, арк. 95]. 49 учасників цих організацій до арешту були членами ВЛКСМ, деякі працювали на керівній комсомольській роботі звільненими комсоргами, групорганами, піонервожатами тощо [4, спр. 2, арк. 96].

Активна діяльність молодіжних організацій, Проводу ОУН в школах і педагогічних навчальних закладах в 2 пол. 40 – початку 50 років, поширення листівок, та і саме проживання в умовах західноукраїнського регіону накладало відбиток як на учнів, так і на майбутніх учителів – вихідців зі сходу України.

Багато хто з них вникали, вдумувалися в ті гасла та ідеї, що їх проповідували товариші по партії, вчитувалися в листівки, котрі знаходили в вузах та гуртожитках, ставали, якщо не прихильниками ОУН, то все ж пасивними в комсомольській та ідейно-виховній роботі, яку насаджувала партія і комсомол.

Незважаючи на те, що молодіжні націоналістичні організації в освітніх закладах, та і сама ОУН, на середину 50 року в Україні практично припинили свою діяльність, їхня боротьба, політична та ідеологічна праця не минули безслідно. З початком так званої «відлиги» та активізацією суспільного життя в республіці національно свідомою частиною інтелігенції втягується в активний спротив політиці КПРС. Сам факт «появи опозиційного руху в Україні, – стверджує І. Лисяк-Рудницький – здавався майже чудом» [6, с. 79]. Виступи дисидентів 60 років були насправді продовженням національно-визвольної боротьби ОУН-УПА. Виховане на героїчних прикладах цієї боротьби нове покоління шістдесятників, будучи приреченим на поразку, все ж захитало підвалини радянської імперії, стало ще однією віхою в історії боротьби українського народу за державну незалежність.

Для досягнення повної Перемоги над окупантом сьогодні, виховання патріотизму, формування свідомого українця, стало ключовим завданням всіх державних та громадських структур України, надійним гарантом нашої національної безпеки у майбутньому.

1. Полтава П. *Хто такі бандерівці та за що вони борються* // П. Полтава *Збірник підпільних писань*. – В-во «Український самостійник». – Мюнхен, 1959. – 296 с.
2. Кубійович В. *Наукові праці. Париж-Львів, 1996. Т.1, 800 с.*
3. *Історія Українського Війська. Вінніпег (Канада). 1953, 832 с.*
4. *Центральний Державний Архів Громадських об'єднань України. Ф. 1, оп. 75, 23, 6, 16, 24, 17 ; спр. 62, 192, 175, 5039, 1868, 2228, 72, 805, 1131, 1143, 803, 55*
5. Шанковський Л. *УПА та її підпільна література. Філадельфія : «Америка», 1952, 19 с.*
6. Лисяк-Рудницький І. *Нариси історії нової України. Львів, 1991, 103 с.*

Svorak S., Kholod U. Terror and repressions of the NKVD against the youth nationalist underground of the Western Ukrainian region (1944-1953)

The liberation of Ukrainian lands from the occupying Nazi troops in 1944-45 fundamentally changed the conditions, forms and methods of the OUN struggle for victory and the construction of an independent state. The establishment of a new Soviet occupation regime in Ukraine prompted nationalist organizations to go deep underground and continue the struggle. The NKVD and MGB bodies, which came after the Red Army, began a brutal terror against the local population, and above all, against OUN activists.

The liberation of Ukrainian lands by the Soviet army from the Nazi invaders led to their gradual transformation into a colony of Russia, which called the union of millions of nations the Soviet Empire or the USSR. Therefore, the history of the nation's opposition to Russian education and total Russification in the 1940s and 1950s is more relevant than ever today, when the latest racism is rapidly imposing the «Russian world» and pro-Russian schools in the temporarily occupied territories of Ukraine.

The relevance of the publication is to analyze the forms of the nation's opposition to Russian education and the Soviet educational machine, which were developed and successfully tested in the western Ukrainian lands by the Organization of Ukrainian Nationalists in the first post-war years. The armed underground's struggle for Ukrainian youth became a continuation of the nation's liberation struggle for its natural rights in the pre-war and post-war periods, which forced the NKVD to change its tactics of struggle and direct terror not only to the destruction of the armed underground, but also against Ukrainian society, which, in the opinion of the conquerors, creates conditions for replenishing the OUN underground with young people.

To this end, the NKVD, along with the deportation of thousands of families who, in their opinion, could be involved in the national liberation movement, harsh terror against OUN activists, and arrests of school-age youth, began the «Komsomolization of schoolchildren» of the western region of Ukraine in contrast to underground youth organizations.

The publication emphasizes that, despite the terror and repression against youth, which led to the gradual cessation of the OUN underground activities in the mid-1950s, the nationally conscious youth raised by them has been involved in active resistance to the policies of the CPSU and the CPU since the early 1960s.

Keywords: Organization of Ukrainian Nationalists, terror, national liberation war, Russification.

Сворак С., Холод У. Терор та репресії НКВС проти молодіжного націоналістичного підпілля західноукраїнського регіону (1944-1953 рр.)

Звільнення українських земель від окупаційних нацистських військ у 1944-45 роках принципово змінило умови, форми та методи боротьби ОУН за перемогу та побудову незалежної держави. Встановлення нового радянського окупаційного режиму на територіях України спонукало націоналістичні організації піти у глибоке підпілля і продовжувати боротьбу. Органи НКВС та МДБ, які прийшли вслід за червоною армією, розпочали жорстокий терор проти місцевого населення, і перш за все, проти активістів ОУН.

Звільнення радянською армією українських земель від нацистських загарбників привело до поступового перетворення їх у колонію росії, що йменувала об'єднання мільйонних націй радянською імперією або СРСР. Тому, історія протистояння нації російській освіті і тотальній русифікації у 40-50-х роках ХХ століття як ніколи актуальна і сьогодні, коли новітній рашизм на тимчасово окупованих територіях України оперативно насаджує «російський світ» і проросійську школу.

Актуальність публікації полягає у тому, щоб проаналізувати форми протистояння нації російській освіті та радянській виховній машині, які у перші післявоєнні роки розробила і успішно апробувала у західноукраїнських землях Організація Українських Націоналістів. Боротьба збройного підпілля за українську молодь стала продовженням визвольних змагань нації за свої природні права у довоєнний та повоєнний період, що заставило НКВС змінити тактику боротьби і спрямувати терор не лише на знищення озброєного підпілля, але й проти українського суспільства, яке, на думку завойовників, породжує умови для поповнення молоддю підпілля ОУН.

З цієї метою НКВС поряд із депортацією тисяч сімей, які, на їхню думку, могли бути причетними до національно-визвольного руху, жорстким терором проти активістів ОУН, арештами молоді шкільного віку розпочали «комсомолізацію учнів шкіл» західного регіону України на протипау підпільним молодіжним організаціям.

У публікації наголошується, що, не зважаючи на терор та репресії проти молоді, які привели до поступового припинення на середину 50-х років діяльності підпілля ОУН, вихована ними національно свідомо молодь уже з початку 60-х років втягується у активний спротив політиці КППС і КПУ.

Ключові слова: Організація українських націоналістів, терор, національно-визвольна війна, русифікація.